

COREFERAAT BIJ DE ELS BORST lezing van **XAVIER MOONEN**

Reflectie op en een alternatief voor het begrip sociaal kwetsbare jongeren

Het komt niet zo vaak voor dat een oratie¹ zo nauwkeurig gelezen wordt door iemand als de mijne door Carlo Leget². Hij schetste in zijn toespraak zojuist een rijk palet aan inzichten over het hanteren van vrijheid en het kunnen maken van keuzes in onze moderne samenleving. Ik wil mij tot één aspect van zijn lezing beperken. Om de groep jongeren te typeren waarover zijn lezing gaat hanteert Carlo Leget een benaming die ik reeds in mijn oratie bezigde namelijk: sociaal kwetsbare jongeren met beperkte cognitieve vaardigheden. Maar inmiddels twijfel ik of kwetsbaar wel het juiste adjectief is. Ik wil een alternatief presenteren.

Wij mensen kunnen gekwetst worden door een opmerking van iemand of omdat we onrechtvaardig behandeld worden. We kunnen daar boos of teleurgesteld over zijn, dichtklappen, wegllopen of er juist agressief van worden. Maar iemand zal niet vlug over zichzelf zeggen dat hij of zij kwetsbaar is. Kwetsbaar is de ander.

Wanneer we over kwetsbaarheid spreken doelen we in de regel op iets of iemand die zwak, broos, gevoelig, teer of frêle is. We zien dat ook in woordcombinaties als kwetsbare ouderen of kwetsbare patiënten. Blijkbaar is er iets met die ouderen of die patiënten aan de hand dat geassocieerd kan worden met kwetsbaarheid. Te denken valt aan fysieke of psychische problemen. Maar hoe zit dat dan bij jongeren? Waarin zit hun kwetsbaarheid, bovenop het algemeen menselijk gevaar om gekwetst te worden? Jongeren zijn nog volop in ontwikkeling, nog bezig om te werken aan hun oordeelsvermogen en zijn makkelijker dan volwassenen te beïnvloeden; ook door hen die kwaad willen. Carlo Leget vertelde er zojuist over.

Een recent uitgebracht rapport heeft als titel “De best passende zorg voor kwetsbare jongeren.”³ Dit zijn jongeren die door het leven dat zij leiden moeten lijden en schade oplopen die levenslang kan doorwerken. Daarvoor moeten ze hulp krijgen. In het rapport wordt gezegd: *“Hoewel niet alle problemen oplosbaar zijn, kan de hulp echt beter. We weten dat er jongeren in gesloten jeugdhulp geplaatst worden voor wie dat niet nodig was geweest als we eerder gezamenlijk anders hadden gehandeld en we weten inmiddels dat een gesloten plaatsing zo wordt vormgegeven dat het traumatiserend kan zijn. Wat moeten we ons daarbij voorstellen? Dat jongeren met te veel andere kwetsbare jongeren in de groep zitten. Dat hun autonomie soms meer dan noodzakelijk wordt beperkt. Dat er soms geen of te weinig behandeling plaatsvindt. Op sommige groepen heerst een te repressief klimaat. Medewerkers raken overbelast, mede door snelle personeelwisselingen en het tekort aan ervaren professionals.”*

Ik raad u aan dat rapport eens goed te lezen: u zult schrikken. Wij doen het als Nederlandse samenleving niet goed zo valt te lezen: de oplossingen die wij in de hulpverlening paraat hebben, berokkenen sommige jongeren extra schade bovenop die, die ze al opgelopen hadden.

¹ Moonen, X. M. H. (2017). (H)erkennen en waarderen. Over het (h)erkennen van de noden, mensen met licht verstandelijke beperkingen en het bieden van passende ondersteuning. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam: oratie.

² Leget, C. (2019). De prijs van de vrijheid. Over de positie van sociaal kwetsbare jongeren met beperkte cognitieve vaardigheden in de samenleving. Den Haag. Centrum voor Ethiek en Gezondheid. 7^e Els Borst lezing.

³ De Best passende zorg voor kwetsbare jongeren (2019). Utrecht: Jeugdzorg Nederland.

7e Els Borst Lezing

ceg

Centrum voor ethiek en gezondheid

In het rapport wordt beterschap beloofd en worden concrete acties aangekondigd met als kernwoorden voorkomen en verbeteren. Ik mag deel uit maken van de expertgroep die zich aan deze opgave verbonden heeft en die StroomOp heet. Het is geen gemakkelijke opgave met quick-wins en eenvoudige structuurwijzigingen. Maar er zijn heel veel goede initiatieven die wij graag willen ondersteunen. Dat wij onze samenleving op dit moment niet handig ingericht hebben, ondervinden heel veel mensen die op enig moment “het even niet zelf kunnen”. Let wel: hun eigen kracht kan het resultaat van gepaste steun zijn maar mag niet op voorhand voorondersteld worden!

Maar nu naar de jongeren die het onderwerp van deze 7^e Els Borst lezing zijn. Kunnen zij zelf iets aanvangen met de term kwetsbaarheid? Nee denk ik, dat is geen gangbare term in hun repertoire. En als we aan hun de term kwetsbaar zouden uitleggen zouden de meeste jongeren ontkennen dat die op hen van toepassing is. Kwetsbaarheid is wederom iets van de ander en niet op hun van toepassing. Dat ontkennen zien we ook bij het hanteren van een andere term: Licht Verstandelijke Beperkingen (afgekort LVB). Heel veel jongeren die met dit begrip getypeerd worden herkennen ook dát begrip niet en herkennen zich niet als een persoon met verstandelijke beperkingen. Ze ontkennen daarbij niet dat er problemen zijn waaraan gewerkt moet worden, of dat anderen het beter hebben. Maar ze zien zichzelf niet als behorende tot die extra bijzondere groep.

Waarom hanteren we dan een begrip als LVB? Omdat LVB door velen nog gezien wordt als de mildeste variant van verstandelijke beperkingen, en dat de uitslag op een eenmalig afgenomen intelligentietest daarvoor bepalend is. In mijn oratie liet ik zien dat dat onjuist is. Er kunnen allerlei redenen zijn om op enig moment een IQ-score te hebben die ten onrechte kan wijzen op het “hebben” van verstandelijke beperkingen. Dat terwijl we internationale consensus hebben dat het bij de mate van verstandelijke beperkingen vooral gaat om de adaptieve vaardigheden: hoe gaat iemand om met de hem of haar omringende samenleving? Voor mij wordt steeds duidelijker dat wij heel veel jongeren en de samenleving geen dienst bewijzen door in hun geval het begrip verstandelijke beperkingen te hanteren. Hulpverleners zouden het begrip LVB eerder als werkhypothese moeten gebruiken. Dat wil zeggen dat ze niet in discussie gaan over het al dan niet “hebben” van LVB maar er vanuit moeten gaan dat het begrips- en oordeelsvermogen van de jongere in kwestie, in ieder geval op dit moment, niet optimaal zijn en dat daar in communicatie en interventies rekening mee gehouden moet worden. Overigens betreft het een grote groep jongeren en volwassenen zo blijkt uit een recent verschenen IBO-rapport.⁴ We spreken over 1,1 miljoen mensen!

Wat kenmerkt het gedrag van deze jongeren? Net als alle jongeren zijn ze volop bezig te ontdekken wie zij zijn en wat nu hun plaats in deze wereld is en nog kan worden. Maar aanleg, situationele factoren zoals armoede, een slechte buurt, gedoe op school of psychische ziekten, maar vooral ook stress,⁵ vaak ten gevolge van die situationele factoren, kunnen er voor zorgen dat hun beoordeling van een situatie en de keuzes die zij daarin menen te moeten maken, niet altijd goed uitpakken.

⁴ Interdepartementaal beleidsonderzoek mensen met een licht verstandelijke beperking (2019). Den Haag; Ministerie van Financiën.

⁵ Pijpers, F., Venneste, Y., & Feron, F. (2019). Stress bij kinderen hoe houden we het gezond? Utrecht; Nederlands Centrum Jeugdgezondheidszorg.

Wanneer ze langer mogen nadenken of goed ondersteund en begeleid worden, komen de meesten er zonder kleerscheuren uit. Maar met anderen loopt het minder goed af. Sommige jongeren worden slachtoffer, hoewel lang niet al die zo getypeerde jongeren zichzelf als slachtoffer zien, en anderen worden dader. Carlo Leget sprak er al over. Deze jongeren laten gedragingen zien die sociaal en/of cultureel niet gewenst zijn. Het is erg verleidelijk om keuzes te maken die weliswaar snel geld of kortdurend roem in eigen kring opleveren, maar die keuzes kunnen maatschappelijk niet gewenst of zelfs crimineel zijn. Het gebrekkige oordeelsvermogen en de deplorabele maatschappelijke toestand waarin een aantal jongeren verkeerd, werken dit in de hand. Maar ook als jongeren niet crimineel zijn, is er vaak irritatie en onbegrip in de omgang met hen.

Wat is er aan de hand? Wij hebben allemaal zoals we hier zitten op ieder moment drie gedragsalternatieven ter beschikking. We kunnen op een aardige manier met elkaar omgaan, we kunnen letterlijk of figuurlijk vluchten of we kunnen letterlijk of figuurlijk vechten. Om in alliteraties te spreken: *flirt, flight or fight*. Onze persoonlijke inschatting van de omstandigheden bepaalt onze keuze. Maar die keuze wordt moeilijker voor ons wanneer wij zeer snel moeten kiezen of wanneer wij onder stress staan. Ook de jongeren in kwestie hebben deze drie gedragsalternatieven. Maar hun beperkte vermogens om informatie te kunnen verwerken en met hun gebrekkige inschatting van sociale situaties en wat daarbij wel en niet van hun verwacht mag worden leidt sneller tot maatschappelijk onacceptabele keuzes. Daarbij “kiezen” zij een niet-passende voorkeursstrategie. Onderzoek laat zien dat in ambigue situaties een aantal jongeren voor een vechtrespons kiest terwijl dit in die situatie niet acceptabel is.⁶ Een kleinere groep kiest voor een vlucht respons wat ook onhandig kan zijn. Zij lopen voordelen mis of ervaren nadeel van het weglopen. En alles op alles zetten om maar aardig gevonden te worden is eveneens niet altijd de beste strategie: het kan je kwetsbaarheid laten zien die door hen die kwaadwillen misbruikt kan worden. Samengevat leveren de verkeerde keuzes deze jongeren problemen op en zorgen voor een vicieuze cirkel van wat ik eufemistisch maar “gedoe” zal noemen.

Deze jongeren kunnen dan wel kwetsbaar zijn voor wat betreft ontwikkelingsscheefgroei, maatschappelijke afwijzing en negatieve beïnvloeding, maar ze presenteren zich niet aan ons als teer, broos of gevoelig. Adjectieven als stekelig, ruw, onaardig, brutaal of vervelend passen eerder bij hun presentatie. Het contact met hen kan schuren. Hun reacties kunnen onverwacht en ongepast zijn. Dat schrikt velen af en kan leiden tot afwijzing. De maatschappij reageert dan ook vaak heftig op hun gedrag en dat levert bij hun weer stress en onbegrip op.

In plaats van sociaal kwetsbaar zou ik vanaf nu liever willen spreken over *sociaal onhandige jongeren met beperkte cognitieve vaardigheden*. Want die onhandigheid speelt hun parten in de omgang met anderen en met de regels en de gewoonten in onze samenleving.

⁶ Rest, M. (2018). Social Information Processing in Adolescents with Mild to Borderline Intellectual Disability: Executive Functions, Situational Factors, and Instrument Development. Amsterdam; Vrije Universiteit. Academisch Proefschrift.

7e Els Borst Lezing

ceg

Centrum voor ethiek en gezondheid

met de ander. De ontmoeting tussen ICH en DU wordt een relatie, een op elkaar betrokken zijn. De ontmoeting met die sociaal onhandige jongere met beperkte cognitieve vaardigheden zou er een moeten zijn vol van belangstelling nieuwgierigheid en van groeiend begrip over en weer. Waarbij we beiden over onze aanvankelijke schroom en onbegrip moeten stappen. Met de wil om samen te leren, samen te vergeven en samen op te trekken. Zodat we het allemaal beter kunnen hebben. We hebben in Nederland de kennis en de hulpbronnen maar die zullen we beter moeten gaan inzetten. Deze vrijheid nemen is onbetaalbaar!

Xavier Moonen, is orthopedagoog en GZ-psycholoog, werkzaam bij Koraal te Oisterwijk en is bijzonder hoogleraar kennisontwikkeling over jeugdigen en jongvolwassenen met licht verstandelijke beperkingen en gedragsproblemen aan de Universiteit van Amsterdam en bijzonder lector Inclusie van mensen met een verstandelijke beperking aan de Zuyd Hogeschool te Heerlen.